

Tres moments bàsics de la història de l'estany de Sils, més documentats

LLUÍS COSTA
Arxiver Municipal de Sils

Quaderns de la Selva, 14

•

Any 2002

p. 279 a 286

El fons ingressat el mes d'octubre del 2001 a l'Arxiu Municipal de Sils, procedent de la darrera –i definitiva– donació de documentació efectuada pel senyor Josep Madí Rusiñol, últim propietari directe de les terres de l'Estany de Sils, abasta una cronologia que va des de la dècada dels seixanta del segle XVIII fins a la segona meitat del segle XX.¹ El fons detenta un elevat interès històric i permet documentar, amb més precisió, tres moments transcendents de la història de l'Estany de Sils: 1. la dessecació de la segona meitat del segle XVIII, 2. la dessecació de mitjans del segle XIX i 3. el darrer període de domini directe dels ducs de Medinaceli i la compra de la propietat per part de la família Madí l'any 1943.

La dessecació de la segona meitat del segle XVIII

L'any 1732 una inundació, molt generalitzada a les comarques gironines, va originar un augment considerable del nivell de l'aigua de l'Estany de Sils. Uns anys més tard, al 1740, s'instal·laren unes fites que delimitaven el perímetre de l'Estany, i que sota la inscripció, entre d'altres, d'*Estañ Marc 1740*, mostraven la immensitat de l'extensió coberta per les aigües. Algunes d'aquestes fites avui dia encara es conserven en el seu antic emplaçament, com a símbol silenciós d'un passat en què l'Estany dominava la vida de la població. El problema de les inundacions continuava fent sotracs i perjudicant els esforços camperols de la zona. El dia 21 de juny de 1762 Pedro de Alcántara Fernández de Córdoba, duc de Medinaceli i marquès de Cogolludo i Aitona –havia heretat el vescomtat de Cabrera de la seva mare, Teresa de Montcada i Benavides– signava un contracte-concòrdia per desguassar l'estany. La concòrdia entre l'apoderat de Pedro Alcántara i els propietaris útils és un dels documents ingressats ara a l'Arxiu Municipal de Sils, i informa dels aspectes de l'acord i de les responsabilitats de totes les parts interessades, inclosos els Aniversaris de la Catedral de Girona, així com es fa una introducció històrica de l'Estany. Transcrivim una part de la concòrdia:

«Pedro Alcántara, Fernández de Córdoba, Moncada, La Cerda, marquès de Cogolludo i Aitona (...) atendiendo principalmente a la salud pública de sus vasallos por el ignato amor con que les ama, se ha servido de liberar, hacer desagüe, en tantos siglos proyectado de la gran Laguna o estanque de Sils, sita en los términos lugares de Sils y Massanet de la Selva, dentro del dicho vizcondado de Cabrera y Bas, de cuya Laguna se ignora su origen, solo se ha averiguado que en al año de mil quinientos setanta y dos tomó alguna extensión más, por la comunicacióm de una gran avenida de aguas de la Riera de Santa Coloma, y sin embargo que dicho Excmo. Sr. como a tal vizconde y por consiguiente señor jurisdiccional y indubitado dueño que es de dicha Laguna podía y le era facultativo de su autoridad desaguar aquella o por lo menos la parte que le fuese posible, y utilizarse de todas sus tierras sin valerse de las providencias judiciales, que en el año de Mil setecientos cuarenta se hicieron concitacióm de partes pretendas interesadas a las tierras de las circunferencias dentro dicha Laguna, al

1. Per la notícia de la donació documental anterior, vegeu: LL. COSTA, "El patrimoni català dels Medinaceli, més a l'abast", *Quaderns de la Selva*, 12 (2000), 139-157.

tribunal de la villa de Hostalrich y vizcondado de Cabrera y Bas, mayormente redundando dicho desagüe al beneficio de la salud pública de los pueblos de Sils, Riudarenas, Vallcanera, Massanet de la Selva, Vidreras, Caldas de Malavella y otros circunvecinos hasta la ciudad de Gerona y a la tropa de su guarnición por privarse con esto las gravísimas constilaciones de enfermedades que experimentan muy frecuentemente los vecinos de dichos pueblos y ciudad, originadas de los insectos vavones que se levantaban de la referida Laguna, según consta de la información "adpirceramrei memoriam" de médicos y otras personas prácticas e inteligentes, recibida en el año mil setecientas treinta al Real Tribunal Ordinario del Corregidor de Gerona, a más de causar las aguas de la nombrada laguna con sus crecientes que suceden diferentes veces al año gravísimos daños y perjuicios a las tierras de la circunsferencia de dicha laguna, no pudiendo aquellas frutas ni valerselos pretensos dueños de ellas, ha venido a bien dicho Excmo. Sr. a remediar tantos males y perjuicios por medio de dicho desagüe y para que este se haga con la mayor quietud y tenga tan grande obra el más pronto y eficaz cumplimiento, sin disputas ni contiendas que al presente si por el venidero pudiesen intentarse por los dichos pretensos interesados, se ha servido dicho Excmo. Sr. que por medio de su procurador (...) poder para arrendar, encabezar, alquilar...

Los Aniversarios Presbiterales de la Santa Catedral Iglesia de la Catedral de Gerona, y por ellos los Ilustres Protectores y Generales Administradores de los mismos aniversarios (...) sobre lo desgussar y axugar lo estany anomenat de Sils (...) Puga dit com protector y procurador nostre qualsevols quantitats de diner, cosas, béns y drets, que per qualsevol causa o raó dita administració hagués de exigir...

Se requiere y es necesario al sr. Don Antonio de Carreras y de Carles, residente en la villa de Hostalrich (...) para que por dichos señores otorgantes en los citados respectivos nombres y representando sus propias personas, acciones y derecho, puedan renunciar, ceder y transferir a favor del Excmo. Sr. Duque de Medinaceli y Marqués de Aytona, en la persona o personas que su poder recibieren, todas aquellas piezas de tierra que al presente se hallan ocupadas de las aguas del Estanque o laguna de Sils del dicho corregimiento y pertenecen al manso y heredad nombrada el manso rebarter viejo que los mismos señores otorgantes por sus legítimos títulos tienen y poseen en dichos respectivos nombres en el referido término de Sils y en la inmediación de dicho Estanque o Laguna, a cuyo fin pueda dicho sr. apoderado firmar...

La presente transacción y concordia con los capítulos, condiciones y circunstancias siguientes:

–Primeramente es convenido, transigido y pactado que los susodichos infrascritos interesados (...) renuncian a cuales quien pleitos y causas que sobre la pretensión del dominio útil de las tierras que se hallan dentro de la circunferencia del estanque y laguna susodicha, esto es dentro de los mojones que se fijaron en el año 1740 hasta dentro el agua de la dicha laguna...

–Es convenido, transigido y concordado que por cuanto podría se hubiesen perdido algunos mojones de los que se fijaron por los expertos en el año 1740 en toda la circunferencia de la laguna y estanque, deban por ambas partes nombrarse de conformidad peritos, dos por parte de los referidos interesados...

–Es convenido, transigido y pactado que para que después de ser desaguada la Laguna o estanque de Sils, o bien la parte que se pueda, no aconteciese dificultad sobre la extensión de las piezas de tierra que cada uno de los interesados justifique tener derecho en las tierras...

–Es convenido, transigido y concordado que por cuanto los Ilustres Protectores de los Aniversarios Prebisteriales de la Santa Catedral Iglesia de la ciudad de Gerona (...) a parte de

la circunferencia y dentro de dicha laguna (...) contribuir al corte del desagüe de la dicha grande laguna o estanque de Sils, no solamente por las tierras que median den de dichos mojones fijados en el año 1740 hasta cerca las aguas, paja de sillar, vulgo Balcas que justificaran pertenecer a dichos Aniversarios y que al presente se hallan dentro del Agua del dicho estanque o laguna con proporción aritmética, llamada regla de tres...

—Es convenido, transigido y concordado y para que la obra de desagüe de dicho estanque tenga el debido y deseado efecto, deban los dichos interesados de formar, conforme con tenor del presente capítulo en sus respectivos nombres y libremente convienen y en buena fe prometen formar las sequias convenientes a sus costas que necesitare para conducir las aguas a las aseQUIAS (...) de tener en sus tierras limpias a sus costas para que con toda libertad puedan correr las aguas al destino que se les diere. Lo que prometen hacer y cumplir exactamente y sin dilación ni excusa alguna.

Com especifica el document es va imposar la necessitat de redistribuir les terres als antics propietaris útils, atès que les línies divisòries havien quedat esborrades per l'efecte de l'aigua. Qualsevol persona que pogués acreditar la seva antiga propietat se li donava un lot de vessanes. L'Arxiu de la Catedral de Girona testimonia, el dia 8 de juny de 1769, com els Aniversaris de la Catedral van recuperar les seves antigues 80 vessanes.

El contracte no es féu efectiu fins al voltant dels anys 1767-1768.

La darrera gran dessecació

L'Estany de Sils es va veure afavorit, al segle XVIII, per la dinàmica generada per una activa política hidràulica del govern espanyol. Amb tot, la Guerra del Francès de començament del segle XIX i els constants canvis de govern interromperen la propicia conjuntura, que no es recuperà fins unes dècades més tard.

El dia 13 de desembre de 1840 una virulenta ploguda va fer desbordar l'Estany de Sils i les seves aigües inundaren gran part del municipi. Els anys immediatament posteriors la situació millorà i les periòdiques crescudes de l'Estany feien estralls; l'actitud de passivitat del duc de Medinaceli exasperava els ànims dels pobladors de Sils. Els alcaldes afectats pels devastadors efectes de l'aigua —Maçanet de la Selva, Sils, Vidreres i Riudarenes— aprofitaren l'ocasió del sojorn de la reina Maria Cristina a l'Hostal de la Granota en el seu viatge cap a Madrid, de tornada de l'exili al 1843, per exposar-li el problema. Un any més tard, la petició a la Reina es féu mitjançant una súplica per escrit on es deia que sentien l'amenaça *de la terrible guadaña de la muerte* i que els homes estaven *faltos de fuerzas para dedicarse al cultivo por efecto de la enfermedad endémica que la laguna produce*, i presentaven l'alternativa de fer-se càrrec de les obres els mateixos emfiteutes, sempre que el duc renunciés als seus drets.

Finalment, les demandes reeixiren, i el duc es decidí a adoptar una postura més avinent. El 16 de maig de 1845 es signà un conveni entre l'apoderat del duc i els representants dels emfiteutes. S'establí que el finançament de l'obra fos mixt: una meitat a càrrec del duc de Medinaceli, i l'altra a càrrec dels emfiteutes, en relació amb l'extensió de terreny que posseïssin. De la conservació de les obres en

seria el responsable el duc, mentre que la neteja de valls i madrals aniria a càrrec dels emfiteutes.

Pel que sembla el duc de Medianceli havia canviat d'estratègia i adoptava una nova actitud, caracteritzada per la seva voluntat de complaure als emfiteutes, fins el punt de no tenir cap inconvenient en perdonar les pensions que li devien alguns emfiteutes, com queda recollit en l'escriptura de condonació de pensions a favor dels emfiteutes, signada el 15 d'agost de 1845, i ingressada ara a l'Arxiu Municipal de Sils. En recollim un significatiu fragment on el notari públic de la ciutat de Girona, Josep M. Salamó, certificava que havien celebrat una reunió l'apoderat del duc de Medinaceli, Miguel Sembi, i els representants dels enfiteutes de les terres de l'Estany de Sils, Josep Ruscalleda, Joan Palmada, Miquel Molins i Francesc Buscatell, pagesos veïns de Maçanet i Felipe de Martínez Davadillo, hisendat i resident a Girona, on:

quedó convenido el pago del coste de las obras necesarias para el desagüe de dicho Pantano, y no habiéndose estipulado en ella cosa alguna relativa al pago de las pensiones vencidas en todo el tiempo que los enfiteutas han estado privados del cultivo de sus tierras que actualmente estan inundadas. El expresado sr. Sembi para darles una prueba de la generosidad de S.E. y en uso de las facultades que el mismo tienen concedidas, de su libre y espontánea voluntad, renuncia, cede y condona a los propios enfiteutas todas las pensiones vencidas hasta el presente, declarando expresamente que éstas no empezaran a correr hasta el día en que cada uno de aquellos se apoderen de sus respectivas tierras despues de verificado el desagüe, debiéndolas desde entonces satisfacer en el mismo modo y forma que lo hacian antes de la inundación y a que se obligaron al tiempo del contrato. Esta renuncia, condonación y declaración hace con todas las cláusulas de su naturaleza.

L'endarreriment en el pagament de les seves obligacions per part d'alguns emfiteutes va provocar que les obres es realitzessin esglaonadament. Un document, de cabdal importància i fins ara desconegut, ingressat a l'Arxiu Municipal de Sils, ens indica l'estat general dels jornals, materials i altres despeses extraordinàries que s'han invertit en el desguàs de l'Estany de Sils, i està datat l'any 1849. Hi consta la qualificació laboral de les diverses persones que treballaren en l'obra de desguàs. Esmentem-ne algunes: aparelladors, sobreestants, paletes, fusters, peons, ferrers, serrallers, etc. Així mateix, s'especifiquen les despeses en concepte d'utilització de diferents materials: «barrenas inglesas, cuerdas de cáñamo y esparto, pólvora para las barrenas, compra de bosque por estacas de pino, carros de dos caballerias, carros de bueyes...» L'import total de les despeses ascendeix a 172.768 rals.

Així mateix, el signant del document, Vicente Zulueta, arquitecte del duc de Medinaceli, fa constar una «Relación que considero costará el perfeccionar la total obra del desagüe y sus provechosas consecuencias siendo de necesidad agregar lo que falta invertir en el presupuesto». En aquest document s'especifiquen, entre d'altres, com a obres susceptibles de concloure: «Por dos espigones para reforzar el cordón del llano de Soliva contruidos con estacas de roble. Quitar una porción de cieno desde el puente hasta el punto donde se formaba el dique para estañar las aguas en la laguna, rectificando sus orillas. Para limpiar el cauce de las arenas que se le han

introducido por razón de las filtraciones. Acabar de limpiar 600 canas de la sequia». Aquest suplement de les obres en l'Estany esta pressupostat en 34.688 rals.

L'estat General de comptes és signat per l'arquitecte Vicente Zulueta a Barcelona el dia 31 de desembre de 1849. La Comissió d'Emfiteutes aprovava els referits comptes a Maçanet de la Selva el dia 27 de gener de 1850 i ho signaven en representació de la Comissió, Josep Ruscalleda, Joan Palmada i Miquel Molins. Les obres definitives no s'endagarien fins l'any 1851.

El canvi de propietat

En el segle XX la propietat de les terres de l'Estany de Sils canvià de mans, de la casa de Medinaceli passà a la família Madí de Sils. En tot cas, aquest canvi no es produí fins als anys quaranta. D'uns anys abans –del 1908– disposem, des d'ara, d'un llibre constituït per 532 folis que recull el reconeixement per part dels emfiteutes de la propietat –o domini directe– de les terres de l'Estany de Sils a favor de María del Carmen Fernández de Córdoba y Pérez Barradas, comtessa de Valdelagrana i marquesa de Mudela, filla del duc de Medinaceli i resident a Madrid. Aquest llibre, juntament a un plànol del 1902, permet conèixer amb precisió el nom dels propietaris útils i l'emplaçament exacte dels seus terrenys en l'Estany.

L'any 1943 la família Madí comprava els drets de l'Estany de Sils a la casa de Medinaceli. S'ha ingressat a l'Arxiu Municipal de Sils un transcendental i voluminós (conté 1.060 folis) llibre d'escriptures de compra-venda de finques i censos atorgades per la comtessa de Valdelagrana i marquesa de Mudela a favor d'Alberta Rusiñol Ribas, esposa de Pere Madí Gibert, que aplega informació detallada de les propietats i dels emfiteutes.

L'any 1962 una gran inundació afectava Catalunya –sobretot, la zona del Vallès–, per bé que les repercussions en l'Estany de Sils foren ínfimes. Malgrat això, els propietaris emfiteutes van aprofitar per reclamar contra els tipus avaluatoris assignats pel cadastre de rústica. Aquesta circumstància indica que l'Estany ha estat un focus de permanent controvèrsia. En aquest context, apuntem l'ingrés a l'AMS del *Dictamen sobre las obras a realizar en la acequia de Sils y desagües del Estanque de Sils. Año 1966*. Interessantíssim document que descriu amb precisió i detall l'estat de l'Estany de Sils l'any 1966, i que s'origina a partir de les reunions que mantingueren la Cambra Oficial Sindical Agrària, l'*Instituto Nacional de Colonización* (que era l'òrgan estatal que tenia cura de la neteja i condicionament de les zones inundades) i l'*Hermanidad Sindical de Agricultores y Ganaderos de Sils* per analitzar i determinar quines solucions calia prendre pel condicionament de l'Estany de Sils. Ateses les divergències de criteri, fins i tot entre els mateixos membres de la Germanat de Sils, l'Institut de Colonització va resoldre d'encarregar a l'enginyer de camins, canals i ports, Agustí Palau Baquero, que efectués una acurada anàlisi de la situació i que en fes un dictamen sobre les actuacions més convenients que calian realitzar.

El document recull els següents estudis:

- Descripció dels terrenys de l'Estany i la Sèquia.
- Ressenya històrica.
- Consideracions generals sobre les terres humides i la seva aplicació a l'Estany de Sils.
- Bases per al disseny del drenatge i condicionament de les lleres.
- Inundació dels terrenys. Danys causats.
- Control de les riuades i capacitat de desguàs a la Sèquia.
- Càlcul dels cabdals a desguassar.

El dictamen està acompanyat per tres plànols:

- Plànol dels terrenys de l'Estany de Sils i situació dels perfils transversals.
- Determinació aproximada de la pendent de la Sèquia de Sils.
- Perfil longitudinal de la Sèquia i perfils transversals.
- Conca vessant de la Sèquia.

En definitiva, amb la darrera donació del senyor Josep Madí Rusiñol es completa el fons originari dels Medinaceli relatiu a l'Estany de Sils. A partir d'ara és absolutament factible endegar una aprofundida anàlisi històrica d'un paratge tan emblemàtic de la comarca de la Selva.

Inventari del fons Medinaceli-Madí ingressat a l'Arxiu Municipal de Sils

- *Concordia hecha y firmada por el Apoderado del Excmo. Señor Marqués de Cogolludo y Aytona y los interesados de la circunferencia de la Laguna ó Estanque de Sils, autorizada por el Notario de Hostalrich Don Jaime Cervera y Altimira en 21 de Junio de 1762.* 31x21,5.
- Renúncia i cessió d'una peça de terra atorgada per Pere Ruscalleda Soliva, pagès de Maçanet de la Selva a favor del duc de Medinaceli. 1767.
- Índex de propietaris del domini útil de l'Estany de Sils. 1767-1772.
- *Alegato jurídico por parte de Pasqual Benito contra el Marqués de Aytona y Duque de San Juan.* Document imprès que inclou, al principi, un arbre geneològic de la casa Moncada-Aytona. 1777.
- *Demostración apologético-legal del Derecho de Trebelianica.* Document imprès que inclou, al principi, un arbre geneològic del testador Don Félix Canela de Riu, Dean de Tortosa. 1820.
- Escriptura de condonació de pensions a favor dels enfiteutes de l'Estany de Sils, atorgada per l'apoderat del duc de Medinaceli, davant el notari de Girona Josep M. Salamó. 1845.
- Estat general dels jornals, materials i d'altres despeses extraordinàries que s'han invertit en el desguàs de l'Estany de Sils, executat per l'arquitecte Vicente Zulueta, i aprovat per la Junta d'Enfiteutes. 1849.

- Administració d'Hostalric. Relació del contingut abreujat de diversos expedients. Anys 1840-1870.
- Full volander. *Administración del Excmo. Sr. Duque de Medinaceli y Santiesteban en Lérida. Á los vecinos de las villas de Aytona y Serós y á los terratenientes de otros pueblos que poseen fincas enclavadas en los términos de dichas villas pertenecientes al Marquesado de Aytona (...) Gracias acordadas por el Excmo. Sr. Duque de Medinaceli á los enfiteutas del Marquesado de Aytona que se presenten en el término de tres meses á acojerse á ellas.* 1860.
- Documentació arrendament local conegut amb el nom de "carnisseria" de Malgrat de Mar, propietat de la casa Medinaceli, a favor de Josep Llanés i Josep Cama. 1880, 1899, 1904.
- Expedient possessori de l'Excma. Sra. Comtessa de Valdelagrana i Marquesa de Mudela, instruït en el Jutat de Primera Instància de Santa Coloma de Farners. 1904.
- Índex alfabètic dels enfiteutes de l'Estany de Sils. Aprox. Inicis segle XX.
- Reconeixement de cens per part de Ramon Massa Riera a favor dels comtes de Valdelagrana i marquesos de Mudela. Santa Coloma de Farners. 1910.
- Reconeixement de cens per part de Ginès Mompió Roig a favor dels comtes de Valdelagrana i marquesos de Mudela. Santa Coloma de Farners. 1910.
- *Dictamen sobre las obras a realizar en la acequia de Sils y desagües del Estanque de Sils.* Hermandad Sindical de Ganaderos y Labradores de Sils. 1966.
- Document imprès sobre les baronies de Llagostera i de Caldes de Malavella. S/d.
- *Quadern Fincas en plena propiedad de S.E.* S/d.
- Llibre d'escriptures de rectificació de censos de la comtessa de Valdelagrana i marquesa de Mudela. Notari: Salvador Jordà. Santa Coloma de Farners. 1908. Està constituït per 532 folis.
- Llibre d'escriptures de compra-venda de finques i censos atorgades per la comtessa de Valdelagrana i marquesa de Mudela a favor d'Alberta Rusiñol Ribas. Notari: Salvador Jordà. Santa Coloma de Farners. 1943. Està constituït per 1.060 folis.
- Plànol geomètric de l'Estany de Sils, de notables dimensions (aprox. 415m.x250 m.), signat a Santa Coloma de Farners per F. Millàs, perit agrícola oficial, el 15 de juliol del 1902. Escala 1x2000.
- Plànol geomètric de la part de l'Estany de Sils situat en el terme de Riudarenes, signat a Santa Coloma de Farners per F. Millàs, perit agrícola oficial, el mes de maig de 1921. Escala 1x2000.
- Llibret que recull el número de les finques expressat en els esmentats plànols, així com l'extensió de les propietats.

